

## TALABALARDA INTELLEKTUAL KOMPETENSIYALARNING RIVOJLANTIRISHNING TARKIBIY QISMLARI

**Qurbanov Abror Abdinasir o'g'li**

*assistent, Jizzax politexnika instituti*

*Jizzax, Ўзбекистон*

[abrorqurbanov1660@gmail.com](mailto:abrorqurbanov1660@gmail.com)

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada intellektual kompetensiyaning tuzilish tarkibi, intellektual kompetensiya motivatsion, kognitiv va metakognitiv komponentlari ochib berilgan. Ushbu ishlarda ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv kasbiy va umumiy, intellektual rivojlanish g'oyalarini o'z ichiga olganligi va kompetensiyalar an'anaviy bilimlarni, shuningdek, umumiy ta'lim, intellektual, kommunikativ, ijodiy, o'zaro bog'liqliklarni o'zida mujassam etgan o'zaro bog'liqlik va metasubjekt shakllari yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** metakomponent, kognitiv tajriba, motivatsion, kognitiv, metakognitiv komponent.

Hozirgi vaqtda talabalarning intellektual kompetensiyasini rivojlantirish muammosi bilan ko'plab pedagogik olimlar shug'ullanmoqda. Jumladan, J. Raven kompetensiyani muayyan predmet sohasida aniq harakatlarni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan maxsus qobiliyat (qobiliyatlar) deb tushuntiradi. Kompetensiyaning tabiati shundan iboratki, u faqat inson manfaatlarini va qadriyatlarini bilan uzviy birlikda namoyon bo'lishi mumkin. Yetuk olim, o'qituvchi, muhandis, menejer bo'lish - bu turli darajadagi kompetensiyalariga ega bo'lishni anglatadi. Darhaqiqat, biz bu yerda so'zning keng ma'nosida kelajakdagi kasbiy ixtisoslikni hisobga olgan holda intellektual ta'lim haqida gapiramiz. J. Ravenning fikricha, barcha o'quvchilar turli faoliyat turlarida ("kompetentlik") turli qobiliyatlarga ega bo'lib, o'qituvchi ularni aniqlashi va qo'llab-quvvatlashi kerak. Kompetensiya psixologik nazariyasi asoschisi ingliz psixologi J. Raven "Kompetentlik - qobiliyat va ko'nikmalar majmui" tushunchasi bilan ish olib boradi. Kompetensiya tarkibida tenglik ikkita komponentni belgilaydi: umumiy kompetensiya (qobiliyatlar, motivatsiya, ko'nikmalar) va kasbiy faoliyatdan qat'i nazar, jamiyatda o'zini muvaffaqiyatli amalga oshirishni olg'a suruvchi kompetensiya [1,2].

Kompetensiyaning tabiati shundan iboratki, ular ta'lim natijasi bo'lib, undan bevosita kelib chiqmaydi, balki talaba rivojlanishining natijasi, o'z-o'zini tashkil etish va individual aqliy tajribani aks ettirish natijasi hisoblanadi. Rivojlanish, birinchi navbatda, neoplazmalar ya'ni, miqdoriy va sifat o'zgarishlari bilan tavsiflanadi.

Bizning fikrimizcha, rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirish doimo qandaydir ichki qonuniyatlarni, qandaydir o'z-o'zini harakatini, obyektini, tizimni o'z-o'zini o'zgartirishni, shaxsning o'zini, ichki dunyosini ma'lum bir o'zini o'zi qurishni nazarda tutadi. Bu jarayon qaytarilmasdir, buning natijasida intellektual, shaxsiy va faoliyat xususiyatlarida miqdoriy va sifat jihatidan o'zgarishlar yuz beradi. Ular bir-biriga bog'langan va o'zaro bog'liqdir. Rivojlanishning asosi sifatida kadrlar tayyorlash alohida o'rin tutadi. Rivojlanish jarayonini yo'naltirish talabaning aqliy rivojlanishiga ta'sir qilish, uning bilish faoliyatini boshqarish, uni rivojlantirish va maqsadli ta'sir qilish orqali amalga oshiriladi.

Biz talabalarning intellektual rivojlanishi nafaqat axborotni qayta ishlashning kognitiv mexanizmlarini rivojlantirishni, balki intellektual o'zini o'zi boshqarishning metakognitiv mexanizmlarini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi deya hisoblaymiz.

Intellektual kompetensiya ta'limning umumiy ta'lim mazmunining barcha tarkibiy qismlari: umumiy ta'lim ko'nikmalari, meta-bilimlar va faoliyatning subyektiv usullarini o'z ichiga oladi. Natijada talabalarda axborot ko'nikmalari, o'z-o'zini ta'lim olishga tayyorlash, axborotni mustaqil izlash, tanlash va undan foydalanish, axborot bilan o'zaro aloqa qilishning yangi texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasi, o'z-o'zini bilish usullarini takomillashtirishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanish istagi shakllanadi.

Intellektual kompetensiya bu turli darajadagi murakkablikdagi muammolarni qo'yish va samarali hal qilish imkoniyatini ta'minlaydigan ichki sifat, shaxsiy tajribani faollashtirish asosida kasbiy muammolarni hal qilish uchun o'z intellektual qobiliyatlari va shaxsiy fazilatlarini safarbar qilish istagi demakdir. Shunday qilib,

kompetentsiya o'z-o'zini tashkil etish va individual aqliy tajribani aks ettirish natijasidir. Kompetentsiya faqat shaxsning qobiliyatlari va ko'nikmalari bilan uzviy birlikda namoyon bo'lishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan taxlil natijalari asosida biz intellektual kompetentsiyani tarkibiy tuzilishining motivatsion, kognitiv va metakognitiv komponentlarini shakllantirdik (2-jadval).

2-jadval – Intellektual kompetentsiyaning tarkibiy tuzilishi

| Intellektual kompetentsiyaning tarkibiy tuzilishi                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| motivatsion                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | kognitiv                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | metakognitiv                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| 1                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 2                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | 3                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| <ul style="list-style-type: none"> <li>- rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirishga tayyorlik;</li> <li>- rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirish strategiyasini tuzishga intilish;</li> <li>- ishlab chiqish uchun o'rnatish;</li> <li>- o'z-o'zini takomillashtirish va kasbiy o'zini o'zi anglash uchun intilish;</li> <li>- mazmunli faoliyatni rag'batlantirish;</li> <li>- amalga oshirilgan tadbirlarda muvaffaqiyatga erishish;</li> <li>- shaxsning yo'nalishi;</li> <li>- o'z-o'zini bilishga bo'lgan ehtiyoj;</li> <li>- kompetentsiyaga bo'lgan ehtiyoj;</li> <li>- o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyati</li> </ul> | <ul style="list-style-type: none"> <li>- alohida fanlar bo'yicha bilimga ega bo'lish;</li> <li>- mavzuni bilish;</li> <li>- o'z kognitiv stereotiplarini anglash;</li> <li>- axborotni qidirish, qayta ishlash va taqdim etishga tayyorlik;</li> <li>- axborotni kodlashning turli uslublarini o'zlashtirish va qo'llash;</li> <li>- axborotni o'zlashtirish uchun turli texnologiyalardan foydalanish;</li> <li>- ilgari olingan bilimlarni ijodiy, izlanish, kognitiv faoliyatga o'tkazish;</li> <li>- tadqiqot, loyiha faoliyatida o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish</li> </ul> | <ul style="list-style-type: none"> <li>- intellektual faoliyatda maqsadni belgilash va rejalashtirish;</li> <li>- o'z bilimlarini boshqarish;</li> <li>- qasddan va ixtiyorsiz aqliy nazorat;</li> <li>- ochiq kognitiv pozitsiya;</li> <li>- o'zaro munosabatlarga, jamoada ishlashga tayyorlik;</li> <li>- shaxsning ijodkorligi va ijodiy yo'nalishini rivojlantirish;</li> <li>- aks ettirish qobiliyati</li> </ul> |

Motivatsion komponent – mazmunli faoliyatni keltirib chiqaradigan motivlarning mavjudligi motivatsion komponent strukturasi zaruriy tarkibiy qismidir. Faoliyatning motivatsion komponentining yuqori darajada rivojlanishi bilan talaba asta-sekin ta'lim traektoriyasini quradi. Motivatsion komponent quyidagi motivlarni: kognitiv (bilimni o'zlashtirish zarurati, o'z faoliyati natijalariga qiziqish), shaxsiy (tan olish, shaxsiy maqsadga erishish zarurati), kasbiy (kelajakdagi kasbiy faoliyatga qiziqish, raqobatbardosh mutaxassis bo'lish), o'z-o'zini tasdiqlash motivi (shaxsning o'zini o'zi qadrlashi, intilishlar darajasi, muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi, o'ziga va boshqalarga o'zining qobiliyatini isbotlash zarurati), o'z-o'zini rivojlantirish motivlari; o'quvchilarning kasb-hunarni o'zlashtirishdagi faoliyatini tartibga soluvchi va ularga maqsadli xarakter beradigan, ularni ijodiy o'zini-o'zi anglashga yo'naltiruvchi boshqa motivlarni o'z ichiga oladi. Motivatsion komponentning ahamiyati shundaki, uning shakllanishi boshqa tarkibiy qismlarning rivojlanishini ifodalaydi.

Kognitiv komponent - shaxsiy va kasbiy rivojlanish jarayonidagi bilimlar to'plamidir. Kognitiv komponent - kognitiv kompetentsiya yoki intellektual ko'nikma va birinchi navbatda, axborot bilan ishlash, axborotni qidirish, qabul qilish va qayta ishlash qobiliyati; ma'lumotlarni diagrammalar, jadvallar ko'rinishida taqdim etish qobiliyati; ma'lumotni sharhlash qobiliyati; ma'lumotni taqdim etish qobiliyati; uni strukturalash usullariga ega bo'lish, uni taqdim etishning bir shaklidan boshqasiga o'tkazish, ma'lumotni kodlashning bir usulidan ikkinchisiga o'tkazish, asosiy va ikkilamchi tushunchalarni ajratib ko'rsatish, tushunchalarning muhim xususiyatlarini aniqlash, tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlik va munosabatlarni ajratib ko'rsatish, kognitiv sxemalarni tuzish. aqliy faoliyat, muammolarni hal qilish algoritmlari, olingan yechimni tushuntirish mahorati; ma'ruza, referat yozish qobiliyati; umumlashtirish, xulosalar chiqarish, olingan natijalarni tahlil qila olish qobiliyatlaridir.

Metakognitiv komponent - o'z-o'zini tashkil etish va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalari va qobiliyatlari bilan ifodalanadi. Maqsad qo'yish talabani bilish faoliyatini rag'batlantiradi. Bunday holda, "impuls" to'g'ridan-to'g'ri motivdan maqsadga o'tadi, bunda talaba mustaqil ravishda asosiy va oraliq maqsadlarni ajratib ko'rsatadigan o'z maqsadlari mazmunini o'rnatadi. Bunda rejalashtirish muhim rol

o'ynaydi. Belgilangan reja amalga oshishiga majbur bo'lib, ongda maqsadga muvaffaqiyatli erishishga olib keladigan harakatlar zanjirini keltirib chiqaradi.

Intellektual faoliyatni rejalashtirish ko'nikmalari quyidagilar:

- qo'yilgan maqsadlarga erishishning oqilona va optimal usulini tanlash qobiliyati;
- natijani baholash mezonlarini aniqlash, bir rejasi (harakat dasturi) tuzish imkoniyati;
- ketma-ketlikni va mustaqil faoliyat muddatini aniqlash;
- muammolarni hal qilish bir vaqtning o'zida aql bir necha muqobil tutish qobiliyati;
- qobiliyati baholash va nazorat qilish, vosita va baholash va nazorat qilish usullari egalik

mezonlarini tushunish, nazorat qilish va baholash faoliyati algoritmlar tushunish, o'zini o'zi baholash va ularning faoliyatini o'z-o'zini nazorat amalga oshirish uchun, qobiliyati etarli baholash uchun ularning faoliyati natijalari;

- bashorat va aslida olingan natijalarni solishtirish uchun qobiliyati;
- o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini baholash natijalariga asoslangan ko'nikmalari o'zini-

ta'lim va o'z-o'zini rivojlantirish, yangi vazifalarni ishlab chiqish kiradi [1-7].

Refleksiv qobiliyatlar - o'z faoliyatidagi muammolarni aniqlash va ularning sabablarini aniqlash qobiliyati, refleksiv pozitsiyaga kirish qobiliyati (ichki tajribaga murojaat qilish, uni to'g'ri baholash, keyingi faoliyatda foydalanish qobiliyati); kognitiv qiyinchiliklarning sababini topish qobiliyati; insonning individual intellektual tajribasiga murojaat qilish va ularning intellektual salohiyatining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash qobiliyati; ijodiy tushunish va amaliy faoliyatga o'tkazish ko'nikmalaridan iborat.

Intellektual faoliyatni tashkil etish, bosqichlarni nazorat qilish va bosqichma-bosqich amalga oshirish qobiliyati intellektual kompetentsiyani rivojlantirishning zaruriy shartidir.

Bizning fikrimizcha, talaba intellektual faoliyat mexanizmlarini tushunmasdan turib, bilimlarni o'zlashtira olishi mumkin emas. Refleksiv faoliyat amalga oshirilayotgan faoliyat doirasini aniqlashga va uning asosida obyektiv faoliyat traektoriyasini qurishga imkon beradi.

Keltirilgan ma'lumotlar asosida tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, intellektual kompetentsiyani rivojlantirishning birinchi mezoni tafakkuriy motivdir, ikkinchi mezoni kognitiv qobiliyatlarni shakllantirish, uchinchi mezoni metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish hisoblanadi.

Belgilangan komponentlar o'zaro bog'liq bo'lib, nafaqat intellektual kompetentsiyani rivojlantirishni, balki o'quv jarayonida talaba shaxsini rivojlantirishni ham ta'minlaydi.

### **Foydalangan adabiyotlar**

1. Равен Д. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация/Д.Равен. - М.: Когито-Центр, 2002. - 396 с.
2. Гребенюк О.С. Основы педагогики индивидуальности : учебное пособие / О.С. Гребенюк, Т.Б. Гребенюк. - Калининград : Калинингр. гос. ун-т., 2000. - 572 с.
3. Abror Q. Research and Analysis of Ferromagnetic Circuits of a Special Purpose Transformer //Fazliddin, A., Tuymurod, S., & Nosirovich, OO (2020). Use of Recovery Boilers At Gas-Turbine Installations Of Compressor Stations And Thyristor Controls. The American Journal of Applied sciences. – 2020. – Т. 2. – №. 09. – С. 46-50.
4. Abror Q. Development of Magnetic Characteristics of Power Transformers //Fazliddin, A., Tuymurod, S., & Nosirovich, OO (2020). Use Of Recovery Boilers At Gas-Turbine Installations Of Compressor Stations And Thyristor Controls. The American Journal of Applied sciences. – 2020. – Т. 2. – №. 09. – С. 46-50.
5. Qurbonov A., Qurbonov A. Кўп функцияли токни кучланишга ўзгарткичларнинг ишончилилик кўрсаткичлари ва иш қобиляти эҳтимоллигини тадқиқ этиш //Физико-технологического образование. – 2021. – №. 2.
6. Qurbonov A., Nazarov F., Qurbonova B. ИССЛЕДОВАНИЕ ПРЕОБРАЗОВАТЕЛЕЙ ТОКА В НАПРЯЖЕНИЕ //Физико-технологического образование. – 2021. – Т. 6. – №. 6.
7. Qurbonov A., Qurbonova B. INSON VA UNING HAYOTIDA RADIATSIYANING TUTGAN O'RNINI //Физико-технологического образование. – 2021. – Т. 4. – №. 4.

